

*

'במדרגתנו, מברכים אנו כדי שנוכל ליהנות. אולם גדולי הדורות נהנו כדי שיוכלו לברך, כי על ידי ההנאה גוברת הכרת הטובה וההודאה. הם הרגישו את גודל חסדי ה' שנתן הנאה ותאווה אפילו לעניני עולם הזה. והם למדו מהאהבה והתשוקה להנאות הגשמיות – ציור, וגם קל-וחומר, לאהבת הבורא יתברך ולהגברת השאיפה לדבקות בו.'

(מתוך מכתב מאליהו ח"ג עמ' 151)

דף נג

'ששבת ממלאכת עבירה'. אף על פי שהנכרי מותר להדליק ואין זו עבירה אצלו, מ"מ נקרא שלא שבת מ'מלאכת עבירה' כיון שאילו היה מדליקו ישראל היה עובר [משא"כ אור של חיה וחולה שאצל כל אדם מותר, אין זו 'מלאכת עבירה'] (עפ"י שו"ת הרא"ש כב,ה; או"ח רצח,ה. ויש גורסים בגמרא 'מלאכת עבודה'. ע' דקדוקי סופרים).

'דאפילו מחצה על מחצה נמי מברך' – מפני ספק ספקא; שמא של ישראל הוא, ואפילו של נכרי, שמא הודלק לאחר השבת ולא נעשתה בו עבירה (עפ"י שיטה מקובצת ומאירי).

'של בית רבן גמליאל לא היו אומרים 'מרפא' בבית המדרש מפני ביטול בית המדרש'. וכן נפסק ברמב"ם (ת"ת ד, ט) ובשלחן ערוך (יו"ד רמו, יז). ואפילו שלא בשעת הלימוד אין אומרים למתעטש 'רפואה' בבית המדרש, משום שאסור להשיח שיחה בטלה בבית המדרש כמו בבית הכנסת (שו"ע הגר"ז ד, יא). יש אומרים שזה היה דוקא בימיהם 'שלא ראו מספריהם לחוץ', כל שכן שלא היו משיחים, אבל עכשו שבלאו הכי אין נוהרים, אומרים 'רפואה' (כן צדד הפרישה, הובא בש"ך רמו סקט"ז. וכ"כ בערוך השלחן שם לג).

'הנכנס לחנותו של בשם...'. ע' במובא לעיל מג בדין בושם הנתון בכלים סגורים ובהגדרת ריח שאין לו עיקר.

'היה מהלך חוץ לכרך והריח ריח; אם רוב עובדי כוכבים – אינו מברך. אם רוב ישראל – מברך... מיעוטא לכשפים ומיעוטא נמי לגמר את הכלים, אשתכח רובא דלאו לריחא עביד וכל רובא דלאו לריחא עביד – לא מברך'. הרמב"ם כתב שריח המעורב מאיסור והתר, הולכים בו אחר הרוב. ונראה שמפרש דברי הברייתא בתערובת ריחות, ולכן אם רוב עובדי כוכבים, הרי רוב הריח בא משל איסור ואין מברכים עליו, ואם הרוב של התר – מברכים.

ואולם יש מי שכתב שלא אמר הרמב"ם לילך אחר רוב הריח אלא בכגון בשמים של מתים או של בית הכסא שאינם מיועדים לריח, אבל בשמים של ישראל ושל עכו"ם, בזה אפילו נתערב מיעוט ריח של עכו"ם אין לברך, לפי שעבודה זרה אינה בטלה ברוב (שמן רוקח). ואין להקשות על כך מהברייתא – כי כאן הכוונה שאם הרוב מ'ישראל, אנו תולים שמהם בא הריח לגמרי, ולא מעובדי גילולים.

אכן מדברי הגר"א נראה שאינו סובר כדעה זו אלא לעולם הולכים אחר הרוב (עפ"י באור הלכה ריז, ח). א. מסתבר שבתערובת בשמים, שנתערבו בשמים של ע"ז עם הרבה בשמים של התר – נאסרה התערובת כולה, שהרי ע"ז

אינה בטלה ברוב ושוב הריח העולה הוא ריח של איסור והכל מודים שאין מברכים עליו. לא התיר הגר"א אלא כשהבושם האסור והבושם המותר כל אחד עומד לעצמו והריח הוא שנתערב.

ב. מדברי הפוסקים משמע שאם יש תערובת בשמים שונים הנותנים ריח, מיני עשבים עם מיני עצים – מברך 'בורא מיני בשמים', אף על פי שרוב הבשמים הם מיני עצים ומיעוט עשבים, או להפך, ואין הולכים אחר הרוב.

ואינו דומה לתערובת בשמים שמברכים עליהם עם אותם שאין מברכים עליהם, שכיון שריחות כל הבשמים מורגשים וצריך לברך על כולם, אין המיעוט בטל ברוב, הלכך צריך לברך ברכה הכוללת גם את המין המועט [אלא שצריך עיון מדוע אין כאן דין עיקר וטפל כבאכילות, ולדעת הרבה פוסקים הרוב הוא העיקר]. ואולם נראה שאם מריח רק סוג אחד, והמין האחר אינו מורגש כלל – מברך על המין המורגש, שהרי לא נהנה מהשני. וצ"ב.

– ענין צירוף שני מיעוטים להוות ריעותא לרוב שכנגד, מובא בפוסקים ונידון מכמה צדדים ואופנים. ע' תבואות שור י"ד סג, ז; חוות דעת סג; כרתי ופלתי סס"י טו; חדושי בית מאיר כאן; שו"ת אחיעזר ח"א יב,א; חדושי הגר"ר בענגיס ח"ב לח,ב.

'המהלך בערבי שבתות בטבריא ובמוצאי שבתות בצפורי והריח ריח – אינו מברך, מפני שחזקתו אינו עשוי אלא לגמר בו את הכלים'. ושניהם לכבוד שבת נתכוונו; בטבריה נהגו לגמר הכלים (= הבגדים) בערב שבת כדי שיריחו ריח טוב בשבת, ובצפורי היה מנהגם לגמר הכלים במוצאי שבת לריח טוב – כדי להתנחם מהצער שהיה להם מפרידת השבת, ומהנפש היתרה שהיתה להם במנוחת השבת. [ויש מפרשים שעל זה אמרו (בשבת קיה):] יהא חלקי עם מכניסי שבת בטבריה ומוצאי שבת בצפורי. ואולם רש"י שם פירש לענין תוספת שבת] (עפ"י תלמיד רבנו יונה).

אין להוכיח מזה שבשמים שמטרתם לריח ולדבר אחר אין מברכים עליהם [ואמנם כן דעת תר"י אבל מרש"י אין במשמע כן], ש"ל שעיקר הכוונה היתה לגמר את הכלים, ומטרת הריח היתה טפלה. ועוד, אעפ"י שקובעי המנהג הנהיגוהו במוצ"ש לריח, אבל כל אדם ואדם יתכן שעשאו רק להריח.

'היה מהלך בשוק של עכו"ם, נתרצה להריח – הרי זה חוטא'. משמע שאם לא נתרצה לזה, אף על פי שהוא מריח – אין עליו חטא ואינו חייב לאטום נחיריו. וכן איתא ברמב"ן (בע"ז יג.). וכן לענין שמיעת כלי שיר שלהם וכדו'. ודלא כה'חכמת אדם' (עכו"ם פז, טז) שאסר אפילו אינו מתכוין לדבר (עפ"י חפץ חיים הלכות לשון הרע ויד בהגהה).

(ע"ב) 'היתה לו נר טמונה בחיקו או בפנס'. רש"י מפרש 'פנס' – עששית, כלומר כלי שקוף. וכן מובא בירושלמי שנתון באספקלריא – אין לברך עליו, ומשמע אפילו נראית השלהבת מתוכה. [ואף על פי שהוא רואה את האור, וכמו שאמרו (לעיל כה):] שאסור לקרות קריאת שמע כנגד ערוה בעששית מפני שאמרה תורה לא יראה והרי היא נראית – כאן שונה מפני שתקנו ברכה זו על בריאת האור, ולא תקנו אלא כשהאור גלוי בלא כיסוי, כעיקר ברייתו שהוא בגלוי]. וכן פסק בשלחן ערוך (רצח, טו). ואמנם הרשב"א כתב להקל בעששית [ונראה שלדעתו 'פנס' שאמרו כאן אינו עששית אלא כלי מתכת מנוקב, שאין רואים דרכו את השלהבת]. ונראה שלדינא יש להחמיר כדברי הבית-יוסף ושאר פוסקים (עפ"י באור הלכה שם).

זרבא אמר: יאותו ממש. וכמה? אמר עולא: כדי שיכיר בין איסר לפונדיון...! וכן הלכה, שמברכים על הנר רק כשהוא קרוב ויכול להבחין לאורו בין המטבעות.

ויעל זה סמכו העולם להסתכל בצפרניים בשעה שמברכין על הנר – להראות שכבר יכול ליהנות ממנו ולהכיר בין מטבע למטבע. ומה שנוהגין להסתכל בצפרנים יותר משאר הדברים – מפני שהם בגופו ומזומנים אליו יותר. ויש אומרים מפני שגדלים והגידול הוא סימן ברכה, נהגו להסתכל בהם לסימן טוב בהכנסת השבוע' (תלמיד רבנו יונה. ויש טעמים נוספים על דרך הסוד).

ישנה דעה שיש לקרב את הידים לנר קודם הברכה דוקא, כדי שיאותו לאורו. ולא טוב עושים הנוהגים להדליק הגפרור אחר הברכה (שו"ת אור לציון ח"ב כב,ו).

וכן משמע פשוט לשון המשנה-ברורה (רצו סק"א עפ"י הפרי"מגדים): 'ורואה הצפרנים ומברך בורא מאורי האש'. ואולם בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ה ט, ט) כתב שהעיקר כפי מנהג העולם לברך תחלה ואחר כך להסתכל בצפרנים, ומפורש כן בסידור ריעב"ץ ובסידור הגר"א, שכן משמע בגמרא שהוא כמברך על ההנאה מהאור. ואף על פי שאינה מ'ברכות הנהנין' מכל מקום משמע שהיא כברכה על ההנאה. וכן משמע בשו"ת רב פעלים (ח"ב יד). ויש הנוהגים לראות הצפרנים קודם הברכה ולהשאירן עד לאחר שמברך (ע' באריכות רבה בשו"ת חמדת אברהם לגר"א דיין שליט"א, ח"א ה).

[לכאורה נראה לפי שתי הדעות הללו שראוי לכתחילה ליהנות ממש מן האור, וכן מבואר מדברי כמה ראשונים. ואם כן יש לכבות אור החשמל כשמברך על הנר. וכן יש מדקדקים. ואולם יש לומר שלענין זה סומכים על דעות הפוסקים שאפשר לברך על אור החשמל [כן מובא בשם הגר"ח והגר"ע ועוד. אלא שנראה שאין זה אמור באור ניאון שאינו אש כלל, אלא בנורה עם חוט לוהט], שהרי מצד הדין מברך אפילו אינו נהנה כלל, אלא די בכך שראוי ליהנות. עוד י"ל שמכל מקום יש תוספת אורה בקירוב לנר.

ועדיין יש לשאול, הלא נר שלא הודלק להאיר אלא לצורך דבר אחר אין מברכים עליו, והרי כיום נר זה לא בא להאיר כלל אלא מטרתו לברכה בלבד. ומצד זה לכאורה יש להצריך לכבות אור החשמל, כדי שהדלקת נר זה תהא לצורך שימוש אורה. אך עדיין יקשה מה יועיל כיבוי האור הלא מבואר מתר"י כאן שנה שהודלק בשביל להאיר ובשביל דבר אחר, כגון לכבוד – אין מברכים עליו (וכן הביא הפמ"ג. אם כי מרש"י אין נראה כן), אם כן גם אם נהנה מעט מן האור, הלא עיקרו הודלק בשביל הברכה ולא להאיר –

אך נראה שכל כגון זה לא גרע, כי כשהודלק לצורך ברכת האור עצמה, צורך זה אינו גרוע מהצורך להאיר. וכן מצינו סברה כזו בספר מנחת שלמה (יח,ה-ו) אודות ברכת 'בורא פרי הגפן' לאדם שאינו נהנה כלל משתיית יין ושותה רק בגלל חובת קידוש, והרי לכאורה אין זה שונה מאנסוהו לשתות שפטור מברכה – אך 'סברא הוא דכמו שמברך ברכה זו על הנאה גשמית של טעימת יין, כמו כן בעי נמי לברך על זה שהזמין לו הקב"ה את היין לקיים את המצוה'.

וכמו כן נראה לשיטת הראשונים (עתוס' נדה סא: ועוד) שאין מצות ציצית בבגד שאין בו הנאה בלבישתו, אם כן הלוכש טלית רק בגלל המצוה ללא שום הנאת הגוף, לכאורה אינו מקיים המצוה – אלא שצורך זה של קיום מצות ציצית, אינו גרוע מצורך חימום וכדו' [ויש לדון מעין זה במעביר חפץ ברשות הרבים ומניחו כדי שלא להתחייב עליו, שמא תיחשב זו כהנחה לפוש, שכל שכוונתו כדי להפסיק המלאכה כאילו הניח לפוש, הריוו כהנחה לפוש ממש].

'אחר הכל עונין אמן חוץ מתינוקות של בית רבן הואיל ולהתלמד עשויין. והני מילי בדלא עידן מפטרייהו אבל בעידן מפטרייהו – עונין'. משמע מהשלחן-ערוך שאין לענות 'אמן' אחר ברכת ילד קטן שלא הגיע לחינוך (משנה ברורה רטו סקט"ז, מהפמ"ג).

ובערוך-השלחן (רטו,ב) כתב: קטן שאינו יודע כלל מה הוא אומר – אין לענות אחריו. עוד כתב שם: קטנה, אין לענות אחריה 'אמן' עד שימלאו לה שתיים עשרה שנה, לפי שאינה בת חינוך. ואולם יש סוברים שחובת חינוך למצוות קיימת בקטנה כמו לקטן, הגם שאין מצוה ללמדה תורה (וכן נקט במש"ה

בראשית יח, יט. ע"ע: תו"י יומא פב; פוסקים או"ח תרטז). וכן פסק בשו"ת יביע אומר (ח"ב סו"י יג) שאין חילוק בין קטן לקטנה לענין עניית 'אמן'.

וביביע-אומר (שם אותיות ו-יב) פסק: אין לענות 'אמן' אחר קטן פחות מבן שש, וגם אם יודע למי מברכים ומתפללים הרי זה כמי שאין בו דעת כלל.

מבואר בדבריו שם שאין חובת חינוך לקטן פחות מבן שש. ולפי זה יצא שאין התר ללמד תינוק ברכות בהזכרת השם בפחות מבן שש [ולדעת הערוה"ש ועוד, שאין מצות חינוך לקטנה, יצא שאסור ללמדה בהזכרת השם כלל]. וצ"ע. ולא זו בלבד אלא שאין לענות 'אמן' אחריו כדי לחנכו ולהרגילו בעניית אמן, שהרי כתב שם שבכל מקום שאין מצוה לענות, איסורא איכא. אך נראה לכאורה שאעפ"י שאין חיוב לחנכו, שפיר דמי להרגילו בעניית 'אמן', כמו שאמרו קטן היודע לדבר – אביו מלמדו תורה, הגם שאינו מבין כלל מה הוא שח, אלא כדי שיהיו הדברים שגורים על לשונו. ואף שאין שם 'ברכה' על ברכתו, אין איסור לומר אמן להרגילו, ואינו דומה לאזכרות. ואין חילוק בין ברכתו לברכת אחרים. ומה שכתבו הפוסקים שאסור לענות אמן ללא צורך – בעונה בתורת אימות הדברים [ולפי זה אין צריך לדחוק שהמעשה שהקפיד מהרי"א (ע' במובא שם) על שלא ענה אחר הקטן – בשהגיע לשש, אלא אף בפחות מכך היה צריך לענות כדי להרגילו ל'אמן']. ובשם הגרשז"א מובא (ע' הליכות שלמה ח"א כב, כ) לומר אחרים 'אמן' מגומגמת שתישמע מעין 'אמן'.

ואפשר לפי זה שאעפ"י שהקטן גופו מטונף כגון שאינו מקונח יפה, אם עונה אחריו 'אמן' כדי שישמע הקטן ויתרגל בעניית אמן, שפיר דמי. [וביבי"א שם כתב שאין לענות אחר ברכתו. ובשבט הלוי (ח"א רה, הערה לסי' פא) הביא מחלוקת אחרונים בדבר ולא הכריע. ובשם הגרשז"א מובא להתיר – ע' שש"כ מהדו"ק לב הערה קצב], כי אין כאן עניה בתורת ברכה אלא כמעשה של חינוך. אך כמובן שכל זה כשעונה בנוכחות הקטן ובאזניו.

ד' זוהמאי אומר: כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידים מזוהמות פסולות לברכה. ראה: 'לחקר שמות וכינויים בתלמוד' לר"ר מרגליות. וע"ע במובא ביוסף דעת בבא בתרא צג:

באורי אגדה

גדול העונה אמן יותר מן המברך... תדע, שהרי גוללירין יורדין ומתגרין [במלחמה] וגבורים יורדין ומנצחין. המשילו הברכה לירידה למלחמה, שכל מלחמה היא המלחמה לה' בעמלק מדור דור והיא גם כן מלחמת היצר שבלבבות בני ישראל. ונקראת הכניסה למלחמה 'ירידה', כי צריך לירד למקום הרע ולהכניעו, וזה על ידי הברכה לד' על כל עניני העולם הזה, שמכיר שהכל מהש"י ומעלה הכל למעלה, שלה' הארץ ומלואה, ואז אחר כך 'הארץ נתן לבני אדם' – שכבר נכבשה לפנייהם.

והברכה היא ההתגרות והרגזת יצר טוב על יצר הרע שהיא ניצוח לשעה, ואילו עניית אמן היא ענין קיום הדבר, שיהא קבוע וקיים יתד במקום נאמן שלא ימוט עוד, כשפת אמת שתכון לעד, והוא הניצוח הגמור שיהא קיים לנצח, והיינו כשהזכרה ברורה כל כך בלי שום מציאות אפשרות לינתק מזה כלל [ושתי בחינות הללו הן ענין משיח בן יוסף ומשיח בן דוד – הירידה עם הגוללירין המתגרין במלחמה, וגמר הניצוח על ידי הגבורים דהיינו זביחת היצר].

(עפ"י לקוטי מאמרים לר"צ הכהן עמ' 224)

ז'התקדשתם אלו מים ראשונים. והייתם קדשים אלו מים אחרונים, כי (קדוש) [אני] זה שמן...'

הפרישות מאכילה נקרא 'קדושה' כמו שאמרו בפרק קמא דתענית: היושב בתענית נקרא 'קדוש'. ואמרו: 'זהתקדשתם' – מים ראשונים, 'והייתם קדשים' – מים אחרונים, 'כי אני אלקיכם' – זה שמן. פירוש: מים ראשונים רחיצת הידים שהם כלי המעשה, שבכל מקום המעשה מיוחס לידים, יהיו מנוקים מכל לכלוך וגיעול של תאוה חיצונית, בלתי ורק לה' לבדו, להחיות גופו לרצון ה'. וזהו על ידי הרחיצה במים, מי הדעת שהוא התורה כמו שאמרו בראתי (ליצר הרע) תורה תבלין, שלעולם היצר הרע רצה לומר התאוה שבלב, כמו שכתוב כי יצר לב האדם רע וגו' ותאוה מיוחסת בכל מקום ללב כמו שאמרו 'לב חומד'. ומכל מקום אמרו ז"ל אלמלא הקב"ה עוזרו אין יכול לו, שרק ההתחלה מהאדם כמו שאמרו 'פתחו לי פתח כחודו של מחט ואני אפתח... – כענין בקשת משה רבינו ע"ה, יהי רצון שתשרה שכינה במעשה ידיכם, שתשלום שלימות המעשה הש"י עוזרו, וזהו והייתם קדשים – מים אחרונים, שאחר אכילה רוחץ ידיו שגם כן הם מנוקים משום טינופת העולם הזה, וכדרשת רז"ל ביומא על 'זהתקדשתם...' – אדם מקדש עצמו וכו' מקדשין אותו וכו', ע"ש. וכמ"ש.

ולכך מים ראשונים – מצוה, שהמצוות הם סגול האדם שעל ידי זה הוא 'זהתקדשתם', ולכך מברך 'אשר קדשנו במצוותיו וצונו'. ומים אחרונים – חובה, שהקב"ה מקדשו כחוב שאי אפשר להפטר. ושמן הרומז לחכמה שהיא הידיעה והכרה הברורה ש'אני אלקיכם', זה בא אחר האכילה ההגונה כראוי לשם ה' כדי להחיות נפשו אז מוספת לו חכמה ודעת ה' אחר כך, מה שאין כן אכילה גסה כבהמה מטמטמת הלב והמוח... (קונטרס עת האוכל לר"צ הכהן מלובלין, בסוף ספר פרי צדיק א. וע"ע: דובר צדק עמ' 73; אמרי פנחס שער הקדושה עג).

*

'... ורק על לעתיד דרשו בעירובין שם לפני זה קרא דהדודאים גם על רשעים גמורים דלא אבד סברם, ואלו ואלו עתידים שיתנו ריח... וע"י קדושת שבת שמעין עולם הבא יכולים להרגיש מעין הריח דלעתיד והוא הריח בוגדים שבבגדי שבת הנ"ל. וזהו הכנסת הריח דהדס לגופו, שהקולט הריח מאחר הוא קולט מעין אותו הריח בקרבו. וכן טעם שמריחים במוצאי שבת לפני ברכת ההבדלה שעדיין יש מקדושת שבת להכניס הריח מאותה קדושה בקרבו גם על ימות החול, ומה שהאדם מריח וקולט ריח טוב בגשמי, יש בו כונה ופעולה ממש גם כן ברוחניות, כי כל עניני עולם הזה הם בדמות העליונים, וענין הריח שבעוה"ז הוא לבוש גשמי לריח טוב העולה מצדיקים וכנסת ישראל הנמשלה מפני כן לשושנה...'

(מתוך קדושת השבת לר"צ הכהן, ה – נדפס בפרי צדיק ח"א עמ' 28)

פרק תשיעי; דף נד

'הים הגדול'. השלחן-ערוך (רכח,א) פרש: הים שעוברים בו לארץ ישראל ולמצרים, הוא 'הים התיכון'. ואולם הרבה אחרונים חולקים וסוברים שעל ים האוקיינוס בלבד קבעו ברכה לעצמו, שהוא הגדול שבכולם (מובא במשנ"ב).

נהגו העם כבית הלל ואלביא דרבי יהודה – מזון [יין] בשמים נר והבדלה. (וכן הלכה).

א. מדובר שאין לו אלא כוס אחת, לברכת המזון ולהבדלה (רש"י נא: רש"י ורשב"ם פסחים קג) וכמאן דאמר ברכת המזון טעונה כוס, שאם יש לו כוס נוספת, יש לו לברך על המזון תחילה (כשהתחיל לאכול מבעוד יום) ויברך על הנר רק לאחר מכן (כנ"פ).
אם יש לו יין יותר מרביעית, אעפ"כ אי אפשר לו להבדיל ולשתות כמלא לוגמיו ושוב יברך על רביעית, כי כיון שטעמו – פגמו. ואין אומרים ישפוך כמלא לוגמיו לכוס אחרת וייתה – שצריך לשתות מכוס שיש בה רביעית (תוס' פסחים קה. וכן נקט המג"א להלכה, דלא כמשמעות השו"ע. ובהגהות 'חיים נתיב' באר שהתוס' לא כתבו כן אלא לפי הסלקא-דעתין. ואולם בשם הגרשו"א מובא (בשמירת שבת כהלכתה) שיש לחוש לדברי המג"א להלכה).
ואם יש לו מעט פחות משתי רביעיות, יכול להבדיל תחילה על רביעית ולשתות מלא לוגמיו, ושוב לתקן הפגימה ע"י שימזוג משארית היין שבכלי האחר והרי יש לו רביעית מתוקנת לברכת המזון (ע' מג"א רע"א סק"ד; קרבן נתנאל ורעק"א פסחים קה; ערוך השלחן רע"א, ל). וכן אם יינו אינו מזוג, יכול להבדיל עליו ולתקנו ע"י הוספת מים, ובגמרא מדובר בשכבר נמזג היין במים (עפ"י הרא"ש שם; או"ח רצ"ג).

ב. לדעת רבנו נסים (מובא בתוס' פסחים), מדובר כשהתחיל לאכול מבעוד יום אבל בלאו הכי אין מתירים לו לאכול קודם הבדלה. והתוס' הקשו על פירוש זה.
[רבי מפוזרן (כשראה אור – מברך עליו. כשמביאים לפניו בשמים – מברך עליהם). רבי חייא מכנסן על הכוס. ואף רבי חזון ומכנסן כדי להוציא לבניו ולבני ביתו. פסחים נד.].

ה. בית שמאי אומרים: 'שברא מאור האש', ובית הלל אומרים: 'בורא מאורי האש'.
רבה פירש שנחלקו על לשון 'בורא', האם משמעו עבר (ואם כן עדיף לנקוט לשון זו שהיא כלשון המקרא. תוס'), או עתיד – והרי יש לברך על בריאת האש בששת ימי בראשית, הלכך צריך לומר 'שברא'.
ורב יוסף אמר שודאי משמש בלשון עבר, כנראה בכתובים. ופירש שלא נחלקו ב'ברא' ו'בורא' אלא ב'מאור האש' או 'מאורי' – כי מאורות (= גוונים) רבים יש באש.

דפים נב – נג

קג. א. על אלו מיני אש ונרות אין מברכים במוצאי שבת?
ב. אלו בשמים אין מברכים עליהם?

א. אין מברכים על נר שלא שבת ממלאכת עבירה בשבת, ולכן אין מברכים על נר של נכרים מפני שנעשתה באש מלאכה בשבת (בהדלקתו או בהטייתו. תר"י. ויש אומרים שהוא הדין אם עשה מלאכה לאורו בשבת. פמ"ג בשם רש"י). וגזרו חכמים בנר של נכרים אף בכגון נכרי שהדליק במוצאי שבת מן הנכרי, גזרה משום נכרי ראשון ועמוד ראשון (= האור בתחילת הדלקתו, שעיקרו ממלאכת שבת ולא אור של מוצ"ש). נכרי שהדליק מישראל במוצאי שבת, וישראל שהדליק מן הנכרי – מברכים עליו.

ברך על נר שלא שבת בעמוד ראשון [כגון סמוך לחשכה מיד], כתבו אחרונים שלא יצא ידי חובתו וצריך לברך שוב, אבל אם התוסף בו אור של התר, או נכרי שהדליק מן הנכרי – יצא, כיון שאין האיסור אלא משום גזרה. ויש אומרים שבנר שהודלק בשבת אפילו מעמוד ראשון ואילך – לא יצא (ע' מג"א רצח ס"ק ו יא ושער הציון שם).

וכתב הגרעק"א (או"ח רחצ) שאם ברך בתוך ההבדלה על נר שלא שבת באופן שלא יצא – ברכתו זו שהיא לבטלה מהוה הפסק וצריך לחזור ולהבדיל שוב. ויש מפקפקים על כך וסוברים שאין זה הפסק. וכן בעיקר הדין, ישנן דעות שאין צריך לחזור ולברך שוב אם ברך על אור שלא שבת (ע' שבט הלוי ח"ה לה, ג).

היה מהלך חוץ לכרך וראה אור; אם רוב נכרים – אינו מברך. רוב ישראל, או אפילו מחצה על מחצה – מברך (כי שמא הוא מישאל, וגם אם הוא מנכרי, שמא הודלק במוצאי שבת. ראשונים). הרואה איש המחזיק נר סמוך לשקיעת החמה – מוכח הדבר שהוא נכרי. ואם היה זה קטן – בודק אחריו אם נכרי או ישראל. עיר שחציה ישראל או רובה – מברך על האור הבא משם. נר של חיה (= יולדת) ושל חולה – מברכים עליו, שהרי שבת ממלאכת איסור. אין מברכים על נר של עבודה זרה.

אין מברכים אלא על נר העשוי לאורה, אבל העשוי לכבוד כגון נר שהודלק לכבודו של מת או לכבוד אדם חשוב (או לכבוד בית הכנסת. עתוס') או שהודלק לצורך בישול או שריפה – אין מברכים עליו. אם הדליקו אש גם לצורך אורה – מברך עליה, כגון תנור של כבשן ושל תנור בסופו, שמלבד חימום ושריפה היו משתמשים בו גם לאורה, וכן נר בית הכנסת שיש שם אדם חשוב וגם שמש האוכל שם, הריהו עשוי לכבוד ולאורה (עפ"י רש"י). ויש אומרים שאם נעשה לכבוד ולהאיר – אין מברכים עליו, אלא שאם בתחילתה היתה האש רק לצורך בישול ועתה עומדת היא לשימוש לאורה, כגון לראות שהתבשלו המאכלים שבקדרות – מברכים עליה באותה שעה (תר"י לפי ר"ח. וכן כתב הפמ"ג, שגר העשוי לכבוד ולהאיר אין לברך עליו. ובבאה"ל העיר שמרש"י משמע שאינו סובר כן).

גחלים אוממות / עוממות [כל שאילו מכניס לתוכן קיסם, אינו דולק מאליו. רב חסדא] – אין מברכים עליהן.

אינו מברך עד שיראה השלהבת וגם ישתמש לאורה; להוציא אש שבקרבן זוית שאינו רואה את השלהבת, אעפ"י שמאירה לו. וכן להפך, כגון שרואה שלהבת ההולכת ונכבית. וכן נר הטמון בחיקו או בתוך פנס – אין מברכים עליו.

בירושלמי מובא: 'או בתוך אספקלריא'. וכן פסק השלחן-ערוך שגר שבתוך עששית, אפילו השלהבת נראית דרכה – אין מברכים עליו. ואולם יש מקלים (עפ"י הרשב"א) וסוברים שלדעת תלמוד דידן מותר. אך נראה שיש להחמיר בדבר (עפ"י באה"ל רצה, טו).

לדעת רב יהודה בשם רב, וכן אמר רב אשי: אפילו האור במקום רחוק שהוא אינו יכול להשתמש לאורה – מברך עליו. ושנינו 'אין מברכין על הנר עד שיאורו לאורו' – לא יאותו ממש אלא שיהא ראוי להנות לנמצאים סמוך אליו. ואילו רבא אמר: יאותו ממש, דהיינו האור יהא סמוך אליו עד שיוכל להכיר בין מטבע למטבע.

א. הלכה כרבא, אבל אין צריך שיהנה בפועל בשעה שמברך. ואולם נהגו להסתכל בכפות הידים ובצפרניים (ראשונים), כופף אצבעותיו לתוך היד (רמ"א עפ"י הוהר. וע' שו"ת תורה לשמה – טל). יש אומרים להסתכל בצפרניים לפני שמברך ויש אומרים לאחר הברכה.

ב. בפרקי דרבי אליעזר (כ) מובא שאם אין לו אש, פושט ידו לאור הכוכבים שהם של אש, ומברך [ונראה דוקא לאור כוכבים ולא לאור הירח שאינו אלא גוף מוצק המאיר מאור השמש, משא"כ כוכבי השבת שהם בעצמם שמשות, כידוע]. ואולם להלכה כתבו הפוסקים שאין לנהוג כן.

ג. על אור החשמל שבנורה שקופה [ולא אטומה], יש אומרים שהוא כאש ממש ואפשר לברך עליו (כן מובא בשם הגר"ע גרודינסקי, וכן מובא מהגר"ח"ס שנהג כך). ויש אומרים שאין לברך עליו שאין זה אלא גחלת של מתכת ואפשר שאינה אש ממש (עפ"י הר צבי קיד; מאורי אש), או משום שהוא נתון בתוך זכוכית (אור לציון ח"ב כב,ה). ואין כדאי להכניס עצמו לספק. שו"ת מנחת יצחק, לקוטי תשובות (כד).

ב. אין מברכים על הבשמים של עובדי כוכבים, שסתם מסיבתם לעבודה זרה ואסור לברך על ריח של עבודה זרה. [היה מהלך בשוק של עכו"ם, נתרצה להריח – הרי זה חוטא].
אעפ"י שאין הבשמים עומדים בשעה זו במסיבתם, אין מברכים עליהם מפני שסתם מיועדים למכירה למסיבת עבודה זרה (תר"י). ובספר שנות אליהו כתב שאין איסור אלא ממסיבתו.
הוא הדין לבשמים שמקטרים אותם לכשפים – אין לברך עליהם.
אין מברכים אלא על בשמים העשויים לריח, לא על העשויים לגמר בהם כלים, או להעביר ריח רע.
אפילו מתכוין עתה להריח וגם נוטלם בידו כדי להריח – אין מברכים עליהם (עפ"י משנ"ב ריז סק"י ושעה"צ טז; באור הלכה ד"ה של; חו"א לה,א). ומהטעם הזה אין לברך על בורית (= סבון) עם ריח טוב – כי עיקרה להעביר וזהמת הגוף (ערוה"ש ריז,ה).

א. כתבו אחרונים: נהגו [האשכנזים, ואין כן מנהג שאר הקהלות] לברך במוצאי שבת 'בורא מיני בשמים' על כל סוגי הבשמים, משום בלבול המון העם. ולכתחילה טוב ליקח בשמים שברכתם כן, כגון המוסק, וכן הצפורן – לדעת כמה אחרונים ברכתו 'מיני בשמים'.
ב. יש לעיין אם יוצא במוצאי שבת בפירות הנותנים ריח, כגון אתרוג וחו"ש (חזון איש לה,ז). ואולם אין צריך דוקא עצי בשמים או עשבים אלא הוא הדין שאר מינים הנותנים ריח (כן מבואר בפוסקים, וכ"כ באור לציון ח"ב כב,ד ושם יד, לח לענין מי-בושם). אלא שיש סוברים שאין מברכים עליהם כלל אם אין שם ממשות מהבושם עצמו. וכן פילפל וזנגביל משמע בשו"ת הרשב"א ח"ג רלד שמברכים עליהם בהבדלה. ויש חולקים וסוברים שאין לברך עליהם כלל שאינם אלא תבלין. ע' לעיל מג).

דף נג

קד. א. היו יושבים בבית המדרש במוצאי שבת והביאו אור לפניהם – כיצד יברכו?

ב. הנכנס לחנותו של בשם, האם מברך על הריח?

ג. האם מחזורים על הנר (ועל הבשמים) במוצאי שבת?

א. היו יושבים בבית המדרש והביאו אור לפניהם; בית שמאי אומרים: כל אחד ואחד מברך לעצמו [מפני ביטול בית המדרש. תניא נמי הכי: של בית רבן גמליאל לא היו אומרים 'מרפא' בבית המדרש]. ובית הלל אומרים: אחד מברך לכולם משום שנאמר ברב עם הדרת מלך. (וכן הלכה).

ב. הנכנס לחנותו של בשם והריח ריח, אפילו ישב שם כל היום אינו מברך אלא פעם אחת. נכנס ויצא נכנס ויצא – מברך על כל פעם ופעם. ואעפ"י שהבשמים מונחים שם לצורך מכירה, הם מיועדים גם לריח, שריחום בני אדם ויבואו לקנות, הלכך מברכים עליהם.

א. היה נכנס ויוצא, ובדעתו לחזור מיד ולא הסיח דעתו – אינו חוזר ומברך (פוסקים).
 ב. כתב בבאור הלכה (רי"ד"ה אלא): היו הבשמים נתונים בצלוחיות סגורות – אין לו לברך עליהם שהרי הריח העומד בחלל הבית אינו בוקע עתה מהבשמים והריח כריח שאין לו עיקר.
 ג. הוא הדין לכל בשמים המונחים לשם הפצת ריח; הנכנס לאותו מקום ונהנה מריחם מברך עליהם אפילו אינו נוטלם בידו. ויש סוברים שאין לברך אלא אם מתכוין להריח (עפ"י פוסקים).
 ובמשנ"ב (רי"ז) משמע שנוקט לעיקר שבכל אופן צריך לברך. ואולם בערוך השולחן כתב שאם נכנס לחנות בשמים לצורך ענין מסוים, אינו מברך אא"כ נתכוין להריח.
 ד. הנכנס לגינה שגדלים בה מיני בשמים המפיצים ריח; כתב בשכנה"ג (מובא בבאור הלכה רטז, א) שמברך עליהם, שאין חילוק בין תלושים למחוברים.
 וכתב החזו"א (לה, ז) שלכאורה צריך לומר שזה רק כאשר מחזיקים ביד או כשקרב אליהם כדי להריח, אבל כשנכנס לגינה סתם ומריח, אפילו אם מתכוין להריח אינו מברך [ולדעת הגר"א יש לומר שאפילו אם מחזיקים בידו אין לברך. וצ"ע]. ואולי כל בשמים עשויים לבוא לגן ולהתענג עליהם, והרי זה כדין חנות של בשם שמברך אפילו אינו נוטלם בידו.

ג. אמר רב יהודה אמר רב: אין מחזירים על האור כדרך שמחזירים על המצוות.
 וכן על הבשמים אין צריך לחזור במוצאי שבת (פוסקים). וכתב החזו"א שכשהבשמים מצויים אצלו, חייב להריח מן הדין. ויש חולקים וסוברים שאינו חובה אלא הידור, ואף היו מגדולי ליטא שלא נהגו בברכת הבשמים במוצאי שבת (ע' ערוך השולחן רצז, ז; תשובות והנהגות ח"ב קלד).
 וראה בפירוט במאמרו המאלף של הרב פרץ לוי'ן שיח' – הודפס ב'המעין' תשרי תשנ"ח, ובנספח ליוסף דעת מהדו"ק חוברת צח).

קה. א. מי שאכל ושכח ולא ברך ברכת המזון – מה דינו?
 ב. מי ששמע סוף ברכה בלבד – האם עונה 'אמן'?
 ג. האם יש להדר אחר כוס של ברכה כדי לברך בעצמו, או שמא אדרבה, גדול העונה אמן יותר מן המברך?
 ד. מהו לענות 'אמן' אחר תינוקות של בית רבן?
 ה. האם שמן ונטילת ידים בסוף הסעודה מעכבים את הברכה?

א. מי שאכל ושכח ולא ברך, והלך למקום אחר; בית שמאי אומרים: יחזור למקומו ויברך. ובית הלל אומרים: יברך במקום שנוצר. ומסופר על כמה אמוראים שנהגו כבית שמאי. ואף בית הלל מודים שטוב הדבר אלא שלא הטריחוהו (עפ"י תוס' נב: ועוד. ועתו"ט שבת א, ט). ואם עקר ממקום אכילתו ללא ברכה במזיד (רש"י: נעקר כדי לברך במקום אחר, שהוצרך לילך לשם) – הכל מודים שצריך לחזור למקומו ולברך (רב זביד. ואיתמא רב דימי בר אבא).

עד אימתי הוא מברך – עד כדי שיתעכל המזון שבמעיו. פ"ר רבי יוחנן: כל זמן שאינו רעב. וריש לקיש פ"ר: כל זמן שיצמא מחמת אכילתו, או כדי שיעור הליכת ארבע מילין. (רש"י מפרש: באכילה מרובה – ד' מילין, ובמועטת – כל זמן שצמא. ובתוס' פרשו להפך; אכילה מרובה – כל זמן שיצמא, שהוא שיעור מרובה מד' מילין. אכילה מועטת – ד' מילין).

א. פסק הרי"ף וש"פ כרבי יוחנן.
 ב. השוהה בסעודתו כדי שיעור עיכול המזון שבמעיו; דעת המגן־אברהם שצריך לחזור ולברך

ברכה שלפניה כשאוכל עוד. והרבה אחרונים חולקים וסוברים שאינו חוזר ומברך כל שלא הסיח דעתו מלאכול ולשתות (עפ"י משנ"ב קפד סק"ז; מנחת שלמה יח,ג). בשו"ת מנחת יצחק (ח"ה קב) יצא לחלק שאם לא היה בדעתו בעת הברכה לאכול שוב לאחר זמן – צריך לברך. (כתב לבסס חידוש זה מחמת דברי המשנ"ב (קפד סק"י), ואולם במשנ"ב לא משמע שמחלק בכך. ונראה שמה שכתב שם במשנ"ב מדובר במשנה מקומו, ובוהו יש לומר שכשרעב מברך לפניה, וכעין שכתב בבאור הלכה (קעז ד"ה אם) לחלק בכך לגבי הסח הדעת באכילה. והטעם, הואיל וכבר רעב מהאכילה הראשונה והרי נשתנה מקומה, אכילה חדשה היא. וכן יש דוגמא לדבר בשער הציון ר,ח).

ב. עונים 'אמן' אחר ישראל המברך, אפילו לא שמע אלא סוף הברכה.

א. ענייית 'אמן' – חובה (פוסקים, עפ"י יומא לז). ויש מי שכתב שאם לא שמע אלא סוף הברכה, אינה אלא רשות (עט"ז רטו סק"ב בפירוש דברי הטור, ודלא כהרמב"ם).

ב. יש ראשונים שנראה מדבריהם שצריך לשמוע גם שם השם (עפ"י רא"ש ותר"י; טאו"ח רטו – דלא כפרש"י ושטמ"ק ומשמעות הרמב"ם ועוד). והחיי-אדם הכריע שאם יודע איזו ברכה היא, עונה בכל אופן. ונראה שאפילו לא שמע סוף הברכה אלא יודע איזו ברכה ברכו עכשיו – עונה 'אמן', אך אפשר שבאופן זה אין הענייה חובה אלא רשות (עפ"י משנ"ב ובאה"ל רטו, ב).

ואין עונים אמן אחר הכותי המברך עד שישמע כל הברכה – שמא ברך להר גריזים.

א. בשלחן ערוך משמע (עפ"י הרמב"ם) שאפילו שמע כל הברכה אין לענות אחריו אמן, שלאחר שמצאו להם דמות יונה ועבדוה, חוששים שמא אין כוונתם לשמים. ואולם דעת הגר"א (עפ"י תר"י וטור) שאם שומע כל הברכה מפי הכותי – עונה 'אמן'.

ב. השומע ברכה מפי נכרי; לפי גרסה אחת ברמב"ם אין לענות אחריו (עפ"י כס"מ), ומאידך יש אומרים שעונים אחריו אפילו לא שמעו כל הברכה (עפ"י רא"ש וטור). ולהלכה יש לפסוק כרמ"א לענות 'אמן' אם שמע כל הברכה. ודעת הט"ז [וכן פירש הב"ח בדעת הטור] שאין זה חיוב אלא רשות (ע"י משנ"ב רטו סק"ב, באה"ל ושעה"צ שם).

ג. השומע ברכה מאפיקורוס; מהשלחן-ערוך משמע שאין לענות אחריו 'אמן', והגר"א פסק לענות (מובא במשנ"ב רטו סק"י). וכ"כ בבאור הלכה (ד"ה המברך) שפושעי ישראל שאינם מאמינים בדברי חז"ל, אם שמע מפייהם כל הברכה – צריך לענות. וכן כתב (בסק"ב) שעונים אחר ברכת ישראל מומר, אם שמע כל הברכה. ואילו בערוך השלחן (רטו, ב) כתב שאין עונים אחר ברכת אפיקורוס. וע' באבן האזל (ברכות א, ג) חילוק לדעת הרמב"ם בין אפיקורוס שאינו מאמין בתורה ובנבואה, שאין איסור לענות אחר ברכתו, אך גם חיוב אין, ובין מין האדוק בע"ז, שבוהו יש איסור לענות אחריו).

לצאת ידי חובת ברכה לא יצא עד שישמע מתחילתה ועד סופה.

וצריך כוונת שומע ומשמיע. ואפילו לא ענה 'אמן' יוצא בשמיעה לבדה שהרי 'שומע כעונה' (פוסקים).

ג. רב ורב הונא הורו לבניהם לחטוף ולברך; פירוש, כאשר מושיטים כוס של ברכה, יחזרו אחריה. ואמנם אמר רבי יוסי גדול העונה יותר מן המברך, וכן תמך רבי נהוראי – אולם מחלוקת תנאים היא, שיש אומרים שאעפ"י שהעונה גם הוא בכלל הברכה, ממהרים ליתן שכר למברך יותר מן העונה.

א. צריך עיון אם גם בזמננו שכל אחד מברך לעצמו, שייך דין זה, לחזור אחר כוס של ברכה. מכל מקום בודאי אין נכון לאדם לדחות מצוה הבאה לידי (עפ"י משנ"ב ושער הציון סוס"י רא).

ב. להלכה נראה דנחלקו דעות הפוסקים אם נוקטים גדול העונה אמן יותר מהמברך או שוים הם וממהרים ליתן שכר למברך קודם לעונה אמן (ע' מגן אברהם רא סק"ו).

ד. אין עונים אמן אחר ברכת תינוקות של בית רבן, הואיל ולהתלמד הם מברכים, ואולם בזמן שמברכים למצוה – עונים אחריהם [כגון כשעולים להפטיר ומברכים בתורה ובנביא].

משמע מהשו"ע שאין לענות 'אמן' אחר קטן שלא הגיע לגיל חינוך. (עפ"י משנ"ב). ויש אומרים שקטן פחות מבן שש אין לענות אחריו (יבי"א). אך לכאורה יש לענות 'אמן' כשהקטן לפניו, כדי לחנכו לעניית אמן. ובשם הגרשו"א מובא שיאמר 'אמן' מגומגמת, שתישמע כעין 'אמן'.

ה. שמן מעכב את הברכה (פירוש), למי שרגיל בסיכת שמן בסוף הסעודה, לא יברך ברכת המזון אלא לאחר השמן. וכן לענין ברכה על דברים שלאחר המזון, כל עוד לא סך בשמן אין כאן 'גמר סעודה'. רש"י. דברי רבי זילאי. רבי זיואי אומר: אינו מעכב. רבי אחא אומר: שמן טוב מעכב. רבי זוהמאי אומר: כשם שמזוהם פסול לעבודה כך ידיים מזוהמות פסולות לברכה. וכן הביא רב נחמן בר יצחק בשם רב, ויש אומרים במתניתא תנא, לדרוש מן הכתוב להצריך שמן טוב לפני הברכה.

פרק תשיעי; דף נד

קו. א. אלו הן ברכות הראיה והשמע ושאר ברכות ההודאה, המנויות במשנה ובגמרא?

ב. מהו המקור לברכת ההודאה על הנס? על איזה נס מברכים אותה?

ג. אלו מקומות הזוכרו שהרואה אותם מברך שנעשה בו נסים לאבותינו?

ד. ארבעה צריכים להודות – כיצד?

ה. אדם שברך בראותו חולה שנתרפא, ושמע הלה וענה 'אמן' – האם יצא ידי חובתו בענייה זו?

א. הרואה מקום שנעשו בו נסים לישראל – אומר: 'ברוך שעשה נסים לאבותינו במקום הזה'; –

מקום שנעקרה ממנו עבודת כוכבים ומזלות – 'ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו' (– כשנעקרה עכו"ם

מכל ארץ ישראל (ירושלמי). ובחוצה לארץ אומר: 'שעקר ע"ז מן המקום הזה'. ראשונים; –

זיקין וזוועות רוחות וברקים – 'ברוך שכחו וגבורתו מלא עולם'; –

הרים וגבעות ימים ונהרות ומדברות – אומר 'עושה מעשה בראשית'. רבי יהודה אומר: הרואה את הים

הגדול אומר: 'ברוך שעשה את הים הגדול' – בזמן שרואה אותו לפרקים (ע"ע בפירוט להלן נט); –

על ראיית מקום שנעשתה בו פורענות, כגון הרואה אשתו של לוט, אומר: 'ברוך דיין האמת'.

השומע בשורות טובות, וכן על הגשמים – אומר: 'ברוך הטוב והמטיב'; –

שמועות רעות – 'ברוך דיין האמת'.

א. כל דבר שדרך בני אדם להצטער בו, מברכים עליו. כגון: אדם כשר שמת, נשרפו נכסיו,

בהמתו מתה, יינו החמיץ וכיוצא באלו (עפ"י אחרונים, מובא במשנ"ב רכג סק"ח; באה"ל רכב).

ב. יש לברך בשם ומלכות על כל אדם כשר שמת, שאדם מצטער עליו. והעולם נוהג לברך ללא

שם ומלכות. ואין זה נכון. ועכ"פ על תלמיד חכם שמת ועל קרובים שמתאבלים עליהם, בודאי